

Charlotte de Graaff— een van de weinige hoofdstukken uit zijn boek waarvoor Van Straten zelf oorspronkelijk onderzoek heeft gedaan. Op pagina 124 wordt Multatuli, c.q. Tine, maar even beticht van een mogelijk medeplegen van, of ten minste medeplichtigheid aan, *kindermoord* op de uit deze relatie geboren baby. Voor de lezer is het duidelijk dat Van Straten enigszins gefrustreerd is geraakt doordat hij dit kind niet heeft kunnen opsporen — dat zou nog eens in dit Multatuli-jaar een ontdekking zijn geweest! — maar het houden van beschouwingen over de plee in het huis van de schrijver, waardoor het wicht verdwenen kan zijn, voert zelfs als theoretische mogelijkheid wat ver. Een enkele keer komt Van Straten nogal naïef over. Zo besluit hij alle in zijn boek genoemde geldbedragen, doorgaans het geld dus dat Multatuli niet had, met de factor 30 te vermenigvuldigen om de huidige koopkracht te kunnen uitdrukken. Al valt er dus wel het een en ander op Van Stratens schrijversleven aan te merken, voor het eerst is er nu toch maar een nagenoeg complete biografie beschikbaar, zij het in twee delen van de hand van twee auteurs, die in elk geval dit met elkaar gemeen hebben dat zij er goed in slagen de aandacht van hun lezers vast te houden.

Ten slotte is ook Multatuli's beheersing van en meesterschap in de Nederlandse taal voorwerp van een korte monografie geworden. Zij is van de hand van de Vlaamse Multatuli-kenner Philip Vermoortel. Deze sluit daarmee aan op een rijke traditie. Zijn warmste bewonderaars heeft Multatuli in zijn tijd immers in Vlaanderen gehad, waar de strijd voor het Nederlands en tegen het Frans toen en later zo'n cruciale rol speelde. Vermoortel laat, doorspekt met veel citaten uit het werk van Multatuli, zien hoe deze speelde met de Nederlandse taal, hoe hij in zijn natuurlijk schrijverschap en taalvirtuositeit alle rigide stijl- en taalwetten van zijn tijd (en later tijd) relativeerde. Getuige bijvoorbeeld Multatuli's weigering zich druk te maken om de dubbele *e* of *o*: '*het verschil in spelling is voor 't ganse menselijke geslacht, op héle kleine jongetjes en professoren na, slechts bijzaak. Al wat er ligt tussen schoolknepen en hoogleraren in, behoorde zich bezig te houden met iets van degelijker gehalte*' (48). De aantrekkingskracht van Multatuli heeft voor Vermoortel dan ook niets raadselachtigs: 'Wie zich de moeite getroost om een paar weken lang elke avond door te brengen in gezelschap van de Nederlandse negentiende-eeuwse groten vóór Multatuli, en dan iets van hem leest, zal begrijpen waarom zijn tijdgenoten tegelijk zo verbijsterd en in de wolken waren. Zijn spelling alleen al was choquerend én bevrijdend' (49). Het aardige van Vermoortels boekje, een verzameling van vier essays, waarvoor hij heeft geput uit vroeger werk, is dat wie het leest wordt aangespoord om Multatuli's werk zelf weer ter hand te nemen. En nu maar wachten op het volgende Multatuli-jaar, in 2010, wanneer wij herdenken dat anderhalve eeuw geleden de *Max Havelaar* verscheen

C. Fasseur

A. I. L. Schoon, *De gynaecologie als belichaming van vrouwen. Verloskunde en gynaecologie 1840-1920* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1995; Zutphen: Walburg pers, 1995, 332 blz., f49,50, ISBN 90 6011 938X).

'Diesen körperlichen Vorgang, dem die Frau monatlich unterworfen ist, nennt Herr von Bischoff 'ihren eigentlichsten Beruf in der menschlichen Gesellschaft'. Nicht die *Enzyklopedisten* in ihren verwegenen Ausschreitungen, nicht La Mettrie in seinem verrufenen Buch *L'Homme Machine* ist so weit gegangen wie unser conservativer Deutscher Professor.

Die Materialisten des voriges Jahrhunderts sind nur Zwerge im vergleich zu diesem materialistischen Goliath, Herrn von Bischoff, der den Daseinszweck der Hälfte des menschlichen Geschlechts in einer animalischen Funktion sieht' (Geciteerd bij Claudia Honegger, *Die Ordnung der Geschlechter :Die Wissenschaften vom Menschen und das Weib.* (Frankfurt, 1992)).

Dit citaat van de Duitse feministe Hedwig Dohm, die in 1876 haar stem verhief tegen medici als Bischoff die vrouwen het studeren meenden te moeten ontzeggen op grond van hun lichamelijke constitutie, toont bij uitstek het intrigerende verband tussen de vrouwenbeweging en medische macht, die met name in de specialisatie gynaecologie tot uitdrukking kwam. Met de woorden van Schoon: 'Juist de maatschappelijke onrust van het laatste kwart van de negentiende eeuw vormde het ideale klimaat voor de gynaecologie om wortel te schieten. Dat 'vrouwen' op dat moment behoorden tot een sociale kwestie, dat sociale bewegingen druk doende waren om nieuwe betekenissen in te voegen van sekse, creëerde bestaansruimte voor een dergelijk nieuw specialisme. Gynaecologen presenteerden zich als de nieuwe hulpverleners die hopeloos zieke vrouwen genezing te bieden hadden. Hun definiëring van het vrouwenlichaam was echter niet enkel medisch, maar tevens politiek gekleurd door opvattingen 'dat de vrouw ter wille van het kind geboren wordt'. Daarom zou de gynaecologie door haar bijdrage aan de vrouwenkwestie, evengoed een politieke gynaecologie genoemd kunnen worden. Zij heeft goede diensten bewezen aan het Nederlands patriciaat dat 'de macht van het geslacht' van vader op zoon doorgaf' (222).

In haar dissertatie *De gynaecologie als belichaming van vrouwen* richt Schoon de blik echter niet exclusief op de gynaecologie, al heet haar studie op pagina 15 een 'historisch-politologisch studie over de ontstaansgeschiedenis van de negentiende-eeuwse gynaecologie'; de ondertitel spreekt van 'Verloskunde en gynaecologie 1840-1920'. Nog breder is haar omschrijving waar het onderzoek wordt getypeerd als een poging om sekse of gender te integreren in de historische analyse van de medische wetenschap, waarbij de aandacht uitgaat naar de invloed van sekse op het definiëringsproces van ziekte en gezondheid (1), de taakafbakening van medische beroepen (2) en de totstandkoming van zeggenschap over medische behandeling van vrouwelijke geslachtsorganen (3). Gegeven de centrale rol van de medische wetenschap in het negentiende-eeuwse moderniseringsproces is dat een belangrijke onderneming, waaraan Schoon op boeiende wijze gestalte heeft gegeven. Het sekseperspectief levert niet alleen een verhelderende bijdrage op aan allerlei facetten van deze geschiedenis, Schoon bewijst ook de feministische visie daarop een dienst door een aantal reeds lang gekoesterde vermoedens en inzichten soms te relativeren en soms te bevestigen op grond van een rijk arsenaal aan bronnen.

Zo bevestigt het materiaal dat Schoon aandraagt ruimschoots de veronderstelling dat — althans voor de belangrijkste buikoperaties — de 'waardeloze lichamen' van vooral arme, ongehuwde vrouwen een belangrijk oefenterrein hebben gevormd door de uitvoering van steeds meer keizersneden, waaraan tussen 1835 en 1873 tussen de zeventig en tachtig procent van de vrouwen overleed. Dat die operaties aanvankelijk vooral bij de kraamvrouwen thuis werden uitgevoerd, laat zien dat de scheiding tussen openbaar en privé met de verwetenschappelijking van de geneeskunde zich pas geleidelijk voltrok. Eerst werden familieleden, burens en omstanders uit de kraamkamer verdrongen door de soms grote aantallen vroedmeesters en *medicinae doctores*: de keizersnede die de Leidse hoogleraar Simon Thomas in 1862 verrichtte bij een vrouw in Pernis werd bijgewoond door maar liefst elf andere geneesheren. Later, toen vrouwen — mede door toedoen van de 'Vereenigingen tot

ondersteuning van behoeftige kraamvrouwen' — in groter getale naar de kliniek kwamen voor deze ingreep, werd binnen deze medische openbaarheid een professionele private ruimte afgeperkt waarin geen plaats meer was voor pottekijkers die in vroeger tijden het *theatrum anatomicum* bevolkten. Terecht wordt ruim aandacht besteed aan de door medici zelf veroorzaakte kraamvrouwenkoorts en Catharine van Tussenbroeks briljante analyse daarvan, die een nog steeds te onbekend en onderschat staaltje van kritische medische geschiedschrijving vormt.

Een inzicht dat juist door Schoons onderzoek wordt tegengesproken is dat van de verlostang als (geheim) wapen waarmee mannen zich een toegang forcéerden tot de kraamkamer. De geschiedenis van de Drentse vroedvrouw A. Kleinenberg-Zeven leert dat vroedvrouwen op veel ruimer schaal dan algemeen wordt aangenomen handelingen verrichtten waarvoor zij strikt genomen geen bevoegdheid hadden. Daarbij lijkt de geografische scheiding tussen platteland en stad trouwens een systematischer rol te hebben gespeeld dan in het boek naar voren wordt gebracht. Meer oog toont de auteur voor verschillen in klasse en burgerlijke staat in relatie tot verschillende medische praktijken. De 'waardeloze lichamen' die al even ter sprake kwamen, behoorden vooral toe aan ongehuwde zwangere vrouwen. Het moederschap als roeping en beroep van vrouwen was kennelijk onlosmakelijk verbonden met het huwelijk. De geringe belangstelling van de negentiende-eeuwse vrouwenbeweging voor de vroedvrouw wordt door de auteur toegeschreven aan het pijnlijk verschil aan afstand tussen vrouwen van verschillende klassen.

De opkomst van het specialisme gynaecologie brengt Schoon terecht in verband met veranderende opvattingen over het lichaam van vrouwen. In navolging van de hier te lande vooral bekende Laqueur en Schiebinger, stelt zij dat het sekseverschil, dat in de klassieke humoraal-fysiologie (sappen- of temperamentenleer) nog een gradueel verschil was, in de achttiende eeuw tot een wezenlijk verschil tussen mannen en vrouwen werd gemaakt dat vooral in de vrouwelijke voortplantingsorganen zijn oorsprong en verklaring vond. In Nederland voltrok volgens Schoon deze polarisering, naturalisering of biologisering van sekse zich pas omstreeks 1870 onder invloed van de evolutieer, hetgeen zij onderstreept door te laten zien dat de adering tot ongeveer deze zelfde datum een algemeen aanvaarde praktijk bleef. De nieuwe, paradigmatische rol van de voortplantingsorganen verschafte medici de benodigde legitimatie voor de vestiging van de gynaecologie, die volgens Schoon haar succes in eerste instantie dankte aan de operatieve behandeling van de vrouwelijke organen. In tweede instantie werd de blik verbreed van de organen naar de 'gehele vrouw', waarvoor het antropologische werk van Stratz model staat. Deze laatste ontwikkeling ziet Schoon bevestigd door een verandering in de gehanteerde terminologie van 'gynaecopathologie' naar 'gynaecologie'.

Maar juist op het punt van deze hecht doortimmerde relatie tussen definities van sekse en ontwikkeling van de gynaecologie overtuigt de dissertatie mij echter niet. Want waar Schoon de verandering in de definitie van sekse die de voorwaarde vormde voor het ontstaan van de gynaecologie typeert als 'van geslachtsorganen naar voortplantingsorganen', zie ik precies het omgekeerde gebeuren. Volgens mij is de revolutionaire ontwikkeling in het denken over sekse juist te zien als een verschuiving van aandacht voor de vrouwelijke voortplantingsorganen *vis functionele* organen in het *tijdelijke* proces van zwangerschap en baring (hetgeen van oudsher al aanleiding gaf tot medische beroepsvorming!), tevens als *enige* plaats waar in het 'één-sekse-model' een (gradueel) verschil werd gemaakt, naar aandacht voor vrouwelijke voortplantingsorganen als 'geslachtsorganen', dat wil zeggen, als

bepalend voor de 'gehele vrouw' in alle fasen en aspecten van haar leven en wezen. Hiermee samenhangend zou ik ook in het wordingsproces van de gynaecologie andere accenten willen leggen. Kenmerkend en beslissend voor deze afbakening was mijn inziens namelijk niet zozeer de strijd tussen gynaecologen en heelkundigen om de operatieve behandeling van de vrouwelijke voortplantingsorganen, maar juist de daaraan voorafgaande vanzelfsprekende toeëigening van 'vrouwenziekten' door verloskundigen: die wisten na eerst de operatieve verloskunde aan zich getrokken te hebben ook de 'vrouwenziekten' tot hun terrein te maken. Met de keizersnede namen zij een voorsprong op de heelkundigen, terwijl de allesbepalende rol van de geslachtsorganen in leven en lichaam van vrouwen een behandeling van 'zieke vrouwen' of 'vrouwen' voor deze beroepsgroep voor de hand liggend maakte.

Het verschil in interpretatie heeft een aantal oorzaken. In de eerste plaats hanteert Schoon een impliciete definitie van het specialisme gynaecologie als bij uitstek de *operatieve gynaecologie* die in de jaren tachtig tot wasdom kwam. Sprekend in dit opzicht is de titel van hoofdstuk 5: 'Een voorliefde voor het mes: de vorming van de gynaecologie'. Deze definitie staat een nauwkeurige en systematische behandeling van institutionele veranderingen die leidden tot toenemende specialisatie in de weg. Schoon maakt niet alleen geen onderscheid tussen leerstoel-inhoud, leer- en examenstof en bevoegdheid, ze hanteert ook de begrippen 'gynaecoloog' en 'gynaecologie' op onhistorische wijze, waardoor de verschillende momenten in de afbakeningsgeschiedenis onhelder worden. Zo stelt Schoon bijvoorbeeld dat pas met de geneeskundige wetgeving in 1865 de verloskunde een zelfstandige tak van de medische wetenschap werd door een taakafbakening tussen heel- en verloskunde. In het Organiek Besluit van 1818 (waarvan in het boek geen melding wordt gemaakt) is echter al sprake van twee duidelijk gescheiden en te onderscheiden vakken, waarin naast het doctoraat in de medicijnen kon worden gepromoveerd, maar die gescheiden bevoegdheden opleverden die niet gecombineerd mochten worden uitgeoefend. Dat betekent echter niet dat die vakken ook door verschillende hoogleraren werden gedoceerd. De opheffing van het verbod op een combinatie van bevoegdheden in 1838 betekende niet zozeer dat heel- en verloskundigen nu één groep vormden, zoals Schoon lijkt te denken (onder andere op pagina 132), als wel dat verloskundigen nu ook operatieve handelingen mochten verrichten. Evenmin is het zo dat toen het vak gynaecologie in 1878 op het leerplan werd gezet de behandeling van 'vrouwenziekten' nog op de chirurgen veroverd moest worden. Zoals Schoon zelf uitvoerig laat zien werd het vak 'vrouwenziekten' al vanaf de jaren vijftig door (opvallend genoeg!) de eerste exclusieve verloskundigen gedoceerd, en behoorde het ook na 1878 tot de examenstof van het derde, verloskundige deel van het doctoraalexamen en niet tot het tweede heelkundige gedeelte. Betwist werd dus slechts een klein deel van de 'vrouwenziekten', namelijk dat van de operatieve behandeling van de geslachtsorganen van de niet-zwangere vrouw. Onhistorisch noem ik de typering van Simon Thomas als iemand die zich 'profileerde als gynaecoloog' op grond van het feit dat hij 'vrouwenziekten' op het collegerooster zette en een polikliniek oprichtte voor 'arme lijderessen met gebreken, tot het gebied de gynaecologie behorende'. Gezien dit citaat uit 1857 lijkt bovendien Schoons bewering dat de term gynaecologie pas rond 1900 opkwam (hoofdstuk 6, noot 3), en dat door Simon Thomas en zijn generatiegenoten slechts werd gesproken van 'gynaecopathologie', op zijn minst onvolledig.

Schoons impliciete definitie van het specialisme gynaecologie als bij uitstek de toeëigening van de operatieve behandeling van voortplantingsorganen begrijp ik als een zekere verknochtheid aan de oudere feministische geschiedschrijving waaraan namen zijn verbonden als Barker-Benfield (*The horrors of the half-known life*) en Ehrenreich en English (*For her*

own good) die in de annotatie en de bibliografie terug te vinden zijn. Een titel die ik daarin echter node mis, is het boek van de boven aangehaalde Claudia Honegger. In dat boek draagt zij een onmisbare schakel aan tussen Laqueurs studie naar veranderende opvattingen over sekse en opkomst van de gynaecologie door de aandacht te vestigen op het verband tussen het materialisme van artsen-filosofen als De Lamettrie en de achttiende-eeuwse antropologie, die een vruchtbare voedingsbodem vormde voor de succesvolle en invloedrijke Franse geneeskunde rond 1800. Zij laat zien dat de wetenschap der mens — als samenhangend geheel van lichaam én geest — niet alleen vanaf het begin samenging met een 'bijzondere antropologie der vrouw', maar dat de eerste formulering van 'het systeem mens' vorm kreeg in een studie naar 'de vrouw': *Système physique et moral de la femme ou tableau philosophique de la constitution, de l'état organique, du tempérament, des moeurs, & des fonctions propres aux sexe* door de Franse fysioloog Pierre Roussel. Waar de 'universele' wetenschap der mens in de negentiende eeuw echter uitwaaierde in een veelheid van menswetenschappen, werd de 'wetenschap der vrouw' afgezonderd in een tak van de medische wetenschap die zich in Duitsland al rond 1920 begon uit te kristalliseren.

Schoon lijkt deze verbinding met het Verlicht materialisme niet te hebben gezien en ook niet te hebben gezocht, hoewel ook Moscucci in haar geschiedenis van de Engelse gynaecologie op deze oorsprong van de gynaecologie in de Verlichte 'science of man' wijst. Dat deze achttiende eeuwse wortels in het medische debat rond 'vrouwen' door tijdgenoten onderkend werden, bewijst het begincitaat. Maar ook in het eind-negentiende-eeuwse vertoog over de gynaecologie in Nederland zijn sporen hiervan te vinden. Zo verwijst Mendes de Leon in zijn beroemde rede uit 1889 naar een (veel latere Duitse vertaling) van uitgerekend Roussel. Juist het fysiologisch materialisme, dat voor vrouwen veel makkelijker consequent door te denken was dan voor mannen, maakt begrijpelijk waar Schoon zich over lijkt te verbazen, dat niet zozeer de verschuiving van baarmoeder naar eierstokken in een definitie van vrouwelijkheid van belang was voor de opkomst van de gynaecologie, maar de reductie van vrouwen tot hun lichaam (178). De reflextheorie die nogal ad hoc wordt aangedragen, is stevig verankerd in een materialistische visie op de mens waarin het zenuwstelsel een centrale rol werd toegedacht in de 'organisatie' van het lichaam, dat wil zeggen in de verbinding tussen lichaam en geest. De antropologische wortels van de gynaecologie laten tenslotte het 'exotische' werk van Stratz begrijpen als een oude gewoonte, in plaats van een nieuw verschijnsel, terwijl de aanvankelijke opereerwoede wellicht buitennissiger was dan Schoon kan bevroeden.

Deze tegenwerpingen mogen niet tot verkeerde conclusies leiden. Een boek dat zozeer aanzet tot denken en zoveel tegenspraak uitlokt is per definitie een belangrijk boek. Lidy Schoon heeft baanbrekend werk verricht dat navolging verdient.

Mineke Bosch

J. F. Th. de Beukelaer, G. B. Janssen, *Een factor van wezenlijke betekenis. De kamer van koophandel en fabrieken voor Midden-Gelderland en de sociaal-economische ontwikkeling in haar regio 1845-1995* (Aalten: Fagus, 1995, xii + 340 blz., ISBN 90 70017 08 3).

Ter gelegenheid van het feit dat honderdvijftig jaar geleden de kamer van koophandel te